

Capitolul IV

CRONICĂ DE FAMILIE.

ESEU ASUPRA FAMILIEI PATRIMONIALE

În cele ce urmează, pe baza unui studiu de caz ce și-a ales ca subiect descendența voievodului Radu Șerban, vom încerca să trasăm conturul sensibil al unor familii situate în zona cea mai rarefiată a elitei sociale și politice, procedând la reperarea unor identificări sociale, ca funcție a protagoniștilor angajați într-o rețea raporturi, care nu sunt niciodată nici pur politice, nici pur economice, sociale ori psihologice¹. Evoluția lor pe parcursul unei jumătăți de secol nu are valoare indicativă și, probabil, nici una excepțională. La capătul acestei analize, care nu va propune și nici nu va identifica modele de organizare a familiei, se poate desprinde jocul între normele ce guvernează un grup social cu valoare de instituție și practicile individuale de validare, sau de încălcare a acestor norme². Se vor putea degaja însă mai multe seturi de atitudini ce corespund impactului cu structuri mentale și instituționale de tip occidental, confruntării cu forme de experiență cum sunt exilul și repatrierea. Ancheta noastră se va îndrepta cu precădere asupra rolului femeilor³

¹ Bernard LEPETIT, „Histoire des pratiques, pratiques de l’histoire”, în vol. *Les formes de l’expérience*, p. 19.

² Simona CERUTTI, „Normes et pratiques ou de la légitimité de leurs oppositions”, în vol. *Les formes de l’expérience*, p. 130.

³ Cu excepția studiului publicat de Alexandru A.C. STURDZA la Paris în 1911, *La femme en Roumanie. Sa condition juridique et sociale dans le passé et le présent*, alte abordări vizează exclusiv statutul femeii raportat la instituția căsătoriei sau a proprietății: Anicuța POPESCU, „Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara

în transmiterea și conservarea patrimoniului și a privilegiilor, precum și în perpetuarea unor valori cum ar fi: tradiția de familie și memoria înaintașilor, unitatea familiei și solidaritatea de clan, fidelitatea, simțul echității. Vom încerca să identificăm, de asemenea, practicile de impunere, de conservare și de legitimare a puterii unei familii în ierarhia corpului social.

Familii în exil

Una din experiențele limită ale condiției umane, exilul, este pentru un istoric o ocazie uneori unică de a circumscrie umanitatea ascunsă a oamenilor din orizontul său cronologic. Stereotipuri comportamentale cum ar fi: dorința de solidarizare, sindromul petiționar, nostalgia după patria pierdută se regăsesc din plin în mai toate cazurile de exilați din veacul al XVII-lea, nevoiți să se încadreze în sisteme administrative și birocratice ce nu le erau familiare. Dar tot acest efort de adaptare și supraviețuire este generator de raporturi și, prin urmare de discurs, ceea ce pentru istoricul Vechiului Regim românesc rămâne un privilegiu rar.

Trauma implantării individului într-un alt corp social decât cel în care-și crease reflexele de adaptare comportamentală și libertate de mișcare în spațiile interstițiale dintre norme generează o situație de conflict. Această tensiune, interioară dar și de raporturi, se accentuează

Românească în sec. XVII", în *Studii*, XXIII, 1970, nr. 1, pp. 55-80, în care se abordează numai cadrul juridic al pravielor; Alex. GONȚA, „Femeia și drepturile ei de moștenire în Moldova după «obiceiul pământului»”, în *A.I.I.A.*, XVII, 1980, pp. 597-602; C. REZACHEVICI, „Așervirea femeilor în Țara Românească în vremea lui Radu Șerban”, în *SUBB*, XXV, 1980, fasc. 2, pp. 8-14; V. GIONEA, „Quelques aspects du mariage dans l'ancien droit roumain entre 1646-1865”, în *Recherches*, VI, 1981, pp. 23-27; Zoe PETRE, „Promovarea femeii sau despre destructurarea sexului feminin”, în vol. *Miturile comunismului românesc*, București, 1995, pp. 22-38.

cu cât disproporția dintre statutul social al exilatului și vechea sa condiție este mai mare. Altfel spus, efortul pe care exilatul trebuie să-l investească în ordonarea circumstanțelor pentru a le conferi un sens conform proiectului său propriu crește cu cât aceste circumstanțe, chiar dacă uneori par mai favorabile decât cele din țara de origine, trebuie împlânzite și instrumentalizate cu alte mijloace decât cele produse de sistemul de adaptare socială anterior exilului. De aceea, exilul este, mai întâi de toate, o provocare adresată identității.

Nu tot la fel l-au perceput oamenii Vechiului Regim românesc. Exilul sau „pribegia” este aproape întotdeauna un provizorat, definit ca atare atât în timp, în spațiu, cât și în câmpul pragmatic al acțiunilor. Personalitatea excepțională a lui Mihai Viteazul, cel mai interesant „pribeg” al Vechiului Regim românesc n-a fost percepută altfel de către contemporanii și urmașii săi. E adevărat că antropologia istorică nu și-a îndreptat curiozitatea asupra perioadei sale de pribegie⁴, ce ar merita pe deplin să fie studiată prin prisma pragmaticii raporturilor conflictuale sau de alianță, ori din punctul de vedere al strategiilor de ordonare ale unui corp social ce funcționa după alți parametri instituționali decât cei aflați în orizontul epistemic și comportamental al voievodului. Ceea ce uimește însă este modul în care, invariabil, la nivelul discursului documentelor interne posteroare domniei lui Mihai Viteazul, perioada glorioasă a efortului unificator, pe care istoriografia o investește de obicei cu dimensiuni eroice, este desemnată cu cuvântul „pribegie”: „Iar după aceea, li s-au întâmplat răposatului Mihai voievod și doamnei lui, Stanca, multă pribegie în alte țări străine. Astfel, toate

⁴ Un studiu limitat la cronologie faptică este cel al lui Ștefan METEȘ, *Domni din principatele române pribegi în Transilvania în veacul al XVII-lea*, Cluj, 1934; v. de asemenea cele două articole ale lui Nicolae IORGA, *Soarta faimei lui Mihai Viteazul*, București, 1919 și *Românii în străinătate de-a lungul veacurilor*, Vălenii de Munte, 1935.

satele lor și toate dedinele lor au rămas aici pustii și au făcut cu ele care cum au vrut” (25 aprilie 1644)⁵, formulă repetată în hrisovul domnesc din 10 iulie, același an⁶ și în hrisovul din 1 februarie 1646⁷. Pribegia este, pentru o societate închisă cum era cea a Țării Românești în veacul al XVII-lea, o formă de experiență a discontinuității, „o ruptură”, trăită pe cheltuiala libertății, în proximitatea unei singurătăți ce amenință identitatea.

În acest context, alianțele politice sau matrimoniale sunt un criteriu de construire a unor grupuri legate printr-o rețea de solidarități, de tip defensiv ori combativ. Când, la 10 iulie 1618⁸, la Viena, cu binecuvântarea regelui Mattia al II-lea, se celebra căsătoria dintre Ana, fiica domnului Radu Șerban și Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, mariajul nu pecetluia numai continuarea moștenirii politice a voievodului unificator, ci și configurarea unui nucleu familial nou, ieșit din unirea a două neamuri domnești aflate în exil. În mod semnificativ, abătându-se de la normele matrimoniale obișnuielnice în țările române, soțul este integrat familiei-matrice a soției, fiind numit „fiu preaiubit” (*filium nostrum dilectum*)⁹, locuind împreună cu părinții acesteia, cu rudele și oamenii de casă, cu toate rămășițele unei curți aflate în exil (*cum genero suo, totaque aula et familia*)¹⁰ (*cum sua comitiva omnibusque Valachis*)¹¹. Traiul potrivit rangului și întreținerea acestui anturaj devenise o povară pentru cetățenii orașelor Târnavia și Modor, unde familia lui

⁵ Ioan C. FILITTI, „Câteva hrisoave oltenești”, în *Arhivele Olteniei*, X, 1931, nr. 56-58, pp. 325-326.

⁶ DANIC, CCXCIV/3.

⁷ DANIC, M-rea Brâncoveni și Mamu, XVIII/717.

⁸ Andrei VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, a Moldovei și Țării Românești*, București, 1938, vol. IX, p. 168.

⁹ *Ibidem*, p. 88.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 182-183, scrisoare din 10 martie 1619.

¹¹ *Ibidem*, p. 152.

Radu vodă primise permisiunea să se stabilească. Din curtea numeroasă făceau parte o serie de boieri amintiți în documentele ulterioare ca „pribegi cu domnul Radu Șerban în Țara Nemțească”: Radu logofătul¹², Oancea logofătul, ce revendică fără succes moșii donative din partea domnului pe care îl slujise¹³, Oprea căpitan iuzbașa¹⁴, Stanciu sluger și Papa vistiernic¹⁵, Ivan paharnic și Albul comis¹⁶, în sfârșit, un alt boier, Pribeag Mihai¹⁷, pentru care condiția exilului se transformă în identitate. Această a doua formă de solidarizare, întreținerea unei curți cu numeroși servitori, pe care voievodul Radu este somat s-o diminueze (*quo ipse aulam suam pro praesentis temporis ratione minuere velit, ne numerosior servitorum*)¹⁸ îi legitima statutul oficial de „domn în exil”, și nu de persoană privată. Destinele exilaților se cheltuiesc în lungi memorii de recunoaștere a poziției lor sociale, *statum et conditionem*, după expresia lui Radu Șerban¹⁹. Sindromul petiționar, transmis de la o generație la alta, ca o moștenire de familie, macină energiile, alienează. Este un discurs care imploră și revendică în același timp, adresat instanțelor unei puteri personalizate (împăratul), dar și difuzată

¹² DRH, B, XXII, pp. 425-426, doc. din 16 ianuarie 1629.

¹³ DRH, B, XXII, pp. 86-91. O anchetă în legătură cu pretențiile sale îl găsește vinovat de sperjur și numai vârsta înaintată îl absolvă de pedeapsa tăierii mâinilor, C. REZACHEVICI, „Domeniul boieresc al lui Radu Șerban”, în *Studii*, XXIII, 1970, nr. 3, p. 483, doc. din 3 octombrie 1634.

¹⁴ DRH, B, XXI, pp. 412-414, doc. din 20 iulie 1627.

¹⁵ Apar ca semnături ai jurământului de credință prestat în numele lui Radu Șerban către George de Homonna, A. VERESS, *op. cit.*, pp. 49-50, doc. din 19 septembrie 1615.

¹⁶ DIR, B, XVII/3, p. 617.

¹⁷ DRH, B, XXIII, pp. 178-179, doc. din 12 mai 1630.

¹⁸ Andrei VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului*, vol. IX, p. 152.

¹⁹ *Ibidem*, p. 197.

abstract instituțiilor statului (Camera aulică), unde de cele mai multe ori nu exista un conlocutor concret²⁰. Or, sub acest raport, relația destinator-enunț-destinatar²¹ se desfășura pe alte coordonate ale comunicării decât cele obișnuite în țările române. Nicolae Pătrașcu va revendica moștenirea tatălui său, pensia anuală, veșnic plătită cu întârziere, posesiuni donative, dar cu succesiune neclară și toate acestea vor deveni apoi subiectul suplicelor adresate, pe rând de văduva lui, Anca și, după întoarcerea ei în țară, de fiul său, Mihai, care va moșteni datorii și promisiuni. De cealaltă parte, Radu Șerban va fi prins în aceeași cursă nesfârșită a birocrăției, lăsată ca moștenire văduvei sale, Elina, care va rupe lanțul, delegându-și ginerele să-i gireze afacerile. Este mai mult decât evident că autoritățile urmăreau să nu confere siguranța unui trai comod și liniștit, ci să exaspereze până când hotărârea de a pleca devenea unica soluție. La nivelul discursului petiționar, se poate identifica mai întâi o argumentație de legitimare, care poartă în subsidiar mărcile unor raporturi de atașament între membrii aceleiași familii. Nicolae Pătrașcu este interesat nu numai în revendicarea averii mobile a tatălui său (*amantissimus meus parens*)²², ci îi apără memoria împotriva calomniilor (*ac pie defuncti parentis mei fidelissimis ac heroicis factis servitiis*)²³, cerând anchetă asupra acțiunilor lui Basta, care le închisese pe mama și pe sora lui, împotriva legii umane și divine (*contra humanas ac divinas lege*)²⁴. Fiul său, Mihai, va invoca în petițiile sale, în afară

²⁰ Jean BÉRENGER, *Lexique historique de l'Europe danubienne. XVIe-XXe siècle*, Paris, 1976, pp. 41-42.

²¹ Jean-Claude CHEVALIER, „La langue: linguistique et histoire”, în vol. *Faire de l'histoire. III. Nouveaux objets*, sub dir. lui Jacques LE GOFF și Pierre NORA, Gallimard, 1985, pp. 130-153.

²² *Ibidem*, p. 172.

²³ N. IORGA, *Studii și documente*, București, 1902, vol. IV, p. 263, doc. din <1602>.

²⁴ *Ibidem*.